

GERKO TEMPELMAN

ONGENEESLIJK
RELT
GIEUS

Hoe God verdween uit *mijn leven* ~~onze wereld~~
en waarom steeds meer filosofen
zeggen dat-ie terug is

KokBoekencentrum Uitgevers • Utrecht

Ontwerp omslag: Studio Jan de Boer
Lay-out binnenwerk: Studio Mol

ISBN 978 90 435 2992 1

ISBN 978 90 435 2993 8 (ebook)

NUR 700/730

www.kokboekencentrum.nl.

© 2018 KokBoekencentrum Uitgevers, Utrecht

Alle rechten voorbehouden

1. HOE GOD VERDWEEN UIT MIJN LEVEN

1 Vlak voor mijn achttiende verjaardag ging ik op bezoek bij een professor. Bij hem thuis op de bank. Koffie met een koekje erbij. Hij ging naar dezelfde kerk als ik (zo kende ik hem) en ik wilde hem om raad vragen. Ik was bijna klaar op de middelbare school en ik zou gaan studeren. En de grote vraag was: waar? Met een aantal vrienden had ik vier plekken bezocht: Utrecht, Amsterdam, Kampen en Apeldoorn. In die laatste twee steden bestond de universiteit uit maar één faculteit: theologie. Avondenlang maakte ik lijstjes met voors en tegens per stad.

Ik ben opgegroeid in wat sommige mensen de 'laatste zuil van Nederland' noemen: de gereformeerd vrijgemaakte kerk. Ik ging naar een gereformeerd vrijgemaakte basisschool, een vrijgemaakte middelbare school en ik werkte in de zomer op een vrijgemaakte camping. Bij ons thuis werd de vrijgemaakte krant gelezen, zondags ging ik twee keer naar de kerk, doorde-weeks volgde ik catechisatie en ging ik naar de vrijgemaakte jongerenvereniging. Mijn vrienden waren allemaal vrijgemaakt, mijn familie was vrijgemaakt, mijn docenten waren vrijgemaakt en bij de verkiezingen stemde iedereen op de vrijgemaakte partij. Ik vroeg de professor: 'Zou het niet goed voor mijn ontwikkeling zijn om ook eens andere plekken te zien?'

Als je theologie gaat studeren, is er een dikke kans dat je dominee wordt. Zeker als je theologie gaat studeren in de vrijgemaakte kerk. Ook ik hield er rekening mee dat ik op een dag dominee zou worden. Maar, zo had ik bedacht, zou je nu juist van een dominee niet willen dat-ie iets meer weet van de wereld? Amsterdam leek me wel wat. De professor zei: 'Niet verstandig. Ga naar Kampen, daar krijg je een goed gereformeerde basis. Pas daarna zou je naar Amsterdam kunnen.'

Ik had het natuurlijk kunnen weten. De professor *werkte* op die vrijgemaakte universiteit – natuurlijk zou hij me aanraden daarheen te gaan. Maar ik was vooral verbaasd. Ik was namelijk zelf allang overtuigd van mijn eigen argument dat het goed was om verder te kijken dan mijn eigen achtergrond. En ik kon me niet voorstellen dat hij het niet met me eens zou zijn. Natuurlijk moet je je ook buiten je eigen kaders begeven. Dat levert alleen maar voordelen op. Dacht ik. Hij dacht er anders over.

Ik besloot naar Amsterdam te gaan. Ik had alle voors en tegens op een rijtje gezet. Gewikt en gewogen. En uiteindelijk hakte ik de knoop door. 'Daar moeten we het nog eens over hebben,' zei een predikant die ik goed kende. Het is er nooit van gekomen. En er was een vrouw uit mijn kerk die zei: *als je naar Amsterdam gaat, zul je je geloof verliezen.*

Maar ik was daar niet bang voor. Ik was gepokt en gemazeld in de vrijgemaakte theologie en had me deze helemaal eigen gemaakt. Ik geloofde erin. Met alles erop en eraan. En ik twijfelde er niet aan dat een stevig geloof bestand zou zijn tegen een

studie in Amsterdam. Ik begreep de voorzichtigheid ook niet. Alsof theologie studeren in Amsterdam een soort universeel recept is voor het kwijtraken van je geloof. Wie dat zegt, dacht ik altijd, heeft niet echt een hoge pet op van z'n eigen geloof. Wie dat zegt, vond ik, moet zich afvragen of-ie het zelf allemaal wel gelooft.

Wel had ik bedacht dat ik me goed moest voorbereiden. Geloofsverlies zou wel op de loer liggen in Amsterdam (of in andere steden dan Kampen). En dus moest ik naast studeren ook blijven investeren in mijn persoonlijk geloof. Als ik de hele dag op college wetenschappelijk met de Bijbel bezig was geweest, dan moest ik niet 's avonds op de bank gaan zitten niksdoen. Nee, dan moest ik 's avonds alsnog diezelfde Bijbel erbij pakken, maar dan voor een persoonlijke lezing. En voor gebed. Op die manier zou het mogelijk moeten zijn om én in Amsterdam te studeren én mijn geloof te behouden.

Als je naar Amsterdam gaat, zul je je geloof verliezen. Ze bleek toch gelijk te hebben. Althans: het vastomlijnde geloof dat ik had aangehangen in mijn jeugd begon al snel te kraken in z'n voegen. Ik hoorde dingen op de universiteit die ik nog nooit had gehoord. Erger nog, ik hoorde dingen waarvan ik mezelf afvroeg: waarom heb ik mezelf dit nooit afgevraagd?

'Leg de twee stambomen van Jezus maar eens naast elkaar', zei een docent. 'Ze komen voor een belangrijk deel niet overeen.'¹ En ik dacht: hoe bestaat het. Hoe bestaat het dat ik nooit eerder heb bedacht dat je die twee kunt vergelijken? Waarom is dit in al die uren Bijbelstudie in mijn leven nooit voorbij ge-

komen? Hoe kan het dat die manier van Bijbellezen zo nieuw voor me is?

Ik ging in korte tijd van absolute zekerheden over naar absolute twijfel. Na een jaar was ik definitief de weg kwijt. Ik kon de schijn nog een tijdje ophouden voor mezelf. Het ging goed met me, ik vond studeren leuk. Razend interessant zelfs. Maar de impact van alles wat ik leerde boorde zich dwars door me heen. En hoe langer dat duurde, hoe meer ik inzag dat veel overtuigingen van vroeger één voor één op de helling kwamen te staan.

Ik weet niet zeker of ik definitief mijn geloof verloor. Op sommige momenten wist ik zeker van wel. Soms nu nog wel. Maar ik heb het nooit zo uitgesproken: 'ik geloof niet.' Dat heb ik nooit gewild ook. Maar voor de achterblijvers uit mijn jeugd is het waarschijnlijk een uitgemaakte zaak. Veel van wat ik vroeger geloofde, geloof ik nu echt niet meer. Ten opzichte van mijn achtergrond ben ik reddeloos verloren. In mijn jeugd heette dit 'het hellende vlak'. Als je eenmaal aan één ding begint te twijfelen, ga je op den duur aan alles twijfelen. Als je niet meer gelooft in een zesdaagse schepping, of Jona in de walvis, wat houd je dan nog over? Een drogreden, leerde ik later. Maar de vlieger ging wel op in mijn geval.

En toch. Hoe minder ik ben gaan geloven, hoe minder ik het kan loslaten. Dat zie ik ook bij anderen om me heen. Meestal niet op een directe manier. Niet dat ik nachtenlang lig te malen over wat waar is. Of dat ik elke zondagochtend denk dat ik in de kerk zou moeten zijn. Maar wel op deze manier: dat

ik bovenmatig geërgerd kan zijn over streng religieus gedachtegoed. Of de collectieve gêne die ik voel als een gesprek met mijn (veelal ex-christelijke) vrienden soms raakt aan christelijke thema's. Dat ik geïrriteerd word van christelijke liedjes uit mijn jeugd. Ik heb een hekel aan christelijke liederen zingen. Alles in mij verzet zich ertegen.

Maar ook op een positieve manier: ik vind theologie nog steeds interessant. Op vakantie lees ik boeken over God. Soms moeilijke theologie. Ik vind het belangrijk om geloven niet af te doen als iets achterlijks. Ook niet als het over de islam gaat (ik geef er veel cursussen over). En ik erger me aan mensen die zich te overduidelijk afzetten tegen hun christelijke achtergrond. Het is duidelijk. Ik ben **ongeneeslijk religieus**.

Sommige mensen zeggen: dat ongeneeslijk-religieus-zijn is het loskomen van het geïndocctrineerde systeem uit je jeugd. Als je je leven lang gebrainwasht bent in een bepaalde manier van denken, dan kost het heel veel tijd om er vanaf te komen. Je raakt het nooit helemaal kwijt. Arme jij. Dat vind ik sterk overdreven, zo heb ik dat nooit beleefd. Maar ik ken genoeg mensen voor wie het echt zo voelt. Mensen die hun geloofsopvoeding (licht) traumatisch noemen.

Natuurlijk, ook voor mij geldt dat de verwerking van mijn jeugd me 'ongeneeslijk religieus' maakt. Logisch, want je geloof kwijtraken is een verlieservaring. Er is sprake van rouw. Mijn vroegere geloofsopvattingen hoorden bij mij. Ik hield ervan. En nu ben ik ze kwijt. Je kunt het ook *coming of age* noemen. Je wordt volwassen. De kindertijd is voorbij. Je

neemt afscheid van alles wat oud en vertrouwd is. En ik moet me natuurlijk ook verhouden tot mijn vroegere zelf. Tot mijn vroegere achtergrond, waar mijn ouders nog steeds deel van uitmaken.

2 'Als je naar Amsterdam gaat, zul je je geloof verliezen.' Ondanks dat ik dacht van niet, had de vrouw die dit tegen me zei gelijk. Het was onafwendbaar. Er hielp niks aan. Maar wacht. Is dat niet gek om te zeggen? Had ik mijn geloof echt niet kunnen behouden? Was er niks opgewassen tegen de theologiestudie in Amsterdam?

Zoals ik het nu opschrijf, lijkt het net alsof ik er geen keuze in had. Alsof ik niet had *kunnen* kiezen om te blijven geloven. Had ik er werkelijk geen keuze in? Maar je hebt toch altijd een keuze voor waar je in gelooft? Ik ging hier later veel over nadenken:

- Voordat ik ging studeren dacht ik: 'je kunt zelf kiezen voor wat je gelooft.'
- Mensen in mijn omgeving dachten van niet: 'als je naar Amsterdam gaat, zul je je geloof verliezen.'

Achteraf hadden ze gelijk. Maar ben ik het dan met terugwerkende kracht met hen eens? Denk ook ik dat ik er zelf niet of nauwelijks een keuze in heb gehad? Dit is de redenering:

1. Opgegroeid in een gereformeerde zuil.
2. Studeren in Amsterdam.
3. Dus: geloof verliezen.

Sommige mensen zullen zeggen: ja, je had wel een keuze om te blijven geloven, maar dan zou je heel hardnekkig moeten geloven ondanks alles wat je leerde. Dom volhouden. Dom geloven, zeg maar. Die opvatting zegt eigenlijk: het geloof van jouw achtergrond is zulke evidente onzin, dat het bijna niet anders kan dan dat je dat geloof verliest zodra je in een andere omgeving gaat mengen. Het enige wat helpt, is je kop in het zand steken. Anders gezegd: als je datgene wat je tijdens je studie leert ook maar een beetje serieus neemt, dan kom je erachter dat wat je vroeger hebt geleerd onzin is. In een schema ziet dat er zo uit:

1. Opgegroeid in een gereformeerde zuil.
2. Studeren in Amsterdam.
3. Andere perspectieven serieus nemen.
4. Dus: geloof verliezen.

Ik denk dat veel mensen dit bovenstaande denken. Ikzelf misschien ook wel. In ieder geval tijdens mijn studie. Het raakt aan de klassieke tegenstelling tussen wetenschap en geloof, die vandaag de dag gemeengoed is. Voor veel mensen geldt dat wetenschappelijke ontwikkelingen een directe ondermijning zijn van hun traditionele geloof. Dat wordt ook wel de 'secularisatiethese' genoemd. Hoe meer mensen de wereld begrijpen, hoe minder geloof in God er overblijft. Sommige mensen denken zelfs dat de wetenschap min of meer heeft

aangetoond dat God niet bestaat (en dat geloven in die God dus onzin is). Best veel mensen denken dat, denk ik. Een deel van hen volgt cursussen bij mij, dus ik hoor dit regelmatig.

Het is ook geen complete onzin. Maar toch is het moeilijk te stellen dat de wetenschap heeft *bewezen* dat God niet bestaat. Het niet-bestaan van dingen is vrij moeilijk te bewijzen. Net als dat het wetenschappelijk niet te bewijzen is dat een eenhoorn niet bestaat. Het is niet erg waarschijnlijk om een eenhoorn tegen te komen, maar het is ook niet uitgesloten. En zo heeft de wetenschap hoogstens Gods bestaan *onaannemelijk* gemaakt. Maar of God definitief wel of niet bestaat, dat is een vraag waar de wetenschap ook maar moeilijk antwoord op kan geven.

Terug naar de vraag. *Kon ik kiezen om te blijven geloven?* Ook als ik probeerde andere perspectieven serieus te nemen die ik bij m'n studie hoorde? (En dat deed ik).

Enkele jaren terug sprak ik een meisje dat iets zei over geloven en kiezen wat me enorm aan het denken heeft gezet. Ze had een filosofieles bij me gevolgd. Het was hoogzomer, de les zat erop en we stonden buiten met een groepje nog een drankje te drinken. Ze zei: 'onlangs las ik ergens dat er in sommige Aziatische landen geen woord is voor "toeval".' (*disclaimer*: ik weet niet of dit klopt, maar het maakt voor het verhaal even niet uit). We lieten het even op ons inwerken. 'Moet je je voorstellen,' zeiden we. 'Als je dat woord niet kent, dan *bestaat* het concept misschien ook wel helemaal niet.'

‘Niet veel later,’ vervolgde ze, ‘miste ik de bus.’ Ze had een belangrijke afspraak en de bus was te vroeg. Heel vervelend: je haast je naar de bushalte en je ziet de bus net vertrekken. Natuurlijk werd ze kwaad op zichzelf. Waarom was ze niet eerder vertrokken? Die bus had ze moeten halen. Ze was gestrest, boos en gefrustreerd. Totdat ze zich herinnerde wat ze gelezen had over toeval. Het zette haar stil. Wat zou iemand die het woord toeval niet kent denken op zo’n moment? In ieder geval niet dit: ‘stom, stom, stom, dat die bus nu *net vandaag* te vroeg moest komen.’ Nee, want toeval bestaat niet. Sterker nog: waarschijnlijk denkt zo iemand het tegenovergestelde. ‘Het heeft zo moeten zijn. Er is een reden. Het is besloten. Klaar.’

En daar, bij de bushalte, vertelde ze ons, probeerde ze het uit: *het heeft zo moeten zijn. Er is een reden. Het is besloten. Klaar.* Misschien, bedacht ze, zou deze bus een lekke band krijgen, waardoor ze nog later zou zijn op haar afspraak. Misschien zou ze iemand tegenkomen in de volgende bus die ze nodig weer eens moest spreken. Misschien was er een andere reden die ze nooit zou kunnen ontdekken. In ieder geval was er een reden. Toeval bestaat niet. Haar boosheid en frustratie verdwenen als sneeuw voor de zon.

Vanaf dat moment besloot ze dit idee te omarmen. Toeval bestaat niet – alles heeft een reden. Je wordt er, zo stelde ze, veel rustiger van. ‘Wacht’ zeiden verschillende gespreksgenoten, ‘hoe weet je nou zeker dat dit geen onzin is? Dat er mensen zijn die denken dat toeval niet bestaat, wil nog niet zeggen dat het inderdaad ook niet bestaat. Hoe weet je dit zeker? Houd je jezelf niet voor de gek?’ Een ander zei: ‘dit is gewoon religie.

Je gelooft in verhaaltjes waar je rustiger van wordt, maar waar voor de rest geen enkel bewijs voor bestaat.'

Ze beaamde het. 'Ik kan inderdaad niet weten of toeval inderdaad niet bestaat. Ik weet niet zeker of er een reden is voor alles wat er gebeurt. *Maar jij ook niet*. Niemand weet dat. En dit weet ik wel: ik word veel rustiger als ik geloof dat alles met een reden gebeurt. Waarom zou ik, als ik het niet kan weten *en het misschien wel nooit te weten is*, niet gewoon kiezen voor wat ik mooier vind om te geloven? Waarom zou je, *juist omdat je het niet weet*, niet van een beter scenario mogen uitgaan?

Ik vond het een fascinerende gedachte. Het raakte natuurlijk aan de vragen die ik mezelf stelde. Misschien kun je inderdaad kiezen voor datgene wat je mooier vindt om te geloven. Niet omdat je weet dat dat klopt, maar *juist omdat je niet weet of het klopt*. Ik zet het even op een rijtje:

1. Ik weet niet of alles een reden heeft of niet.
2. Niemand weet of alles een reden heeft of niet.
3. Ik kan kiezen:
 - a. te geloven dat alles een reden heeft;
 - b. niet te geloven dat alles een reden heeft.
4. Ik vind het leven mooier als ik geloof dat alles een reden heeft.
5. Ik kies 3a).

Ja maar, zeg je misschien, is er niet *meer reden* om te geloven dat *niet* alles een reden heeft (3b)? Is het niet *aannemelijker* dat er *geen* reden is? Misschien zijn er geen *definitieve bewij-*

zen voor, maar is het wel veel waarschijnlijker dat er geen reden is. Vergelijk het met de evolutietheorie. We hebben geen definitief bewijs dat er ooit een *Big Bang* was, maar het is wel de meest waarschijnlijke theorie. Of je dat nou gelooft of niet.

Mogelijk. Maar met hoeveel bewijs ben je dan bereid overstag te gaan? Als je leven *significant* veel mooier wordt als je 3a) gelooft (zoals in het geval van dat meisje bij de bus), hoeveel bewijs is dan genoeg om jou toch bij 3b) te krijgen? Anders gezegd: als het niet definitief vaststaat, waarom zou je dan met tegenzin iets geloven (3b)? Waarom zou je dan niet een beetje optimistisch mogen zijn en dan (met iets meer geloof) geloven in wat je mooier vindt om te geloven (3a)?²

Soms vragen mensen aan mij of ik geloof in God. Ik zeg nooit: 'nee'. Vaak zeg ik: 'meestal'. Of: 'soms'. Mensen reageren dan verrassend vaak positief. 'Wat mooi!' zeggen ze dan. Sommigen zeggen: 'ik zou willen dat ik kon geloven.' En: 'het lijkt me heel fijn om te geloven in leven na de dood. Waarschijnlijk geeft dat veel rust.' Uit de tijd dat ik een 'kerk voor atheïsten (en agnosten en de rest)' oprichtte, weet ik dat veel mensen het idee van een kerk, een gemeenschap van heel verschillende individuen, ook best tof vinden.

Zelf denken die mensen vaak dat er geen zin van het leven is. Ze gaan ervan uit dat het leven na de dood afgelopen is. *Maar dat denken ze niet omdat ze dat een mooi idee vinden.* Integendeel. Vaak vinden ze dat jammer. Veel mensen die ik spreek, zeggen: 'wel in iets geloven lijkt me eigenlijk mooier dan niet

in iets geloven.' En ik vraag me dan wel eens af: als je het zou willen, waarom begin je er dan niet gewoon mee? Is het bewijs tegen het bestaan van God inderdaad zo overweldigend? Zodanig overweldigend, dat het onmogelijk is om te geloven wat je liever zou willen geloven? Is God letterlijk ongelofelijk?

Hetzelfde kan ik net zo goed aan mezelf vragen. *Kies ik voor wat ik wil geloven? Had ik bijvoorbeeld kunnen kiezen om gelovig te blijven?* Was het bewijs tegen het geloof uit mijn jeugd inderdaad zo overweldigend? Ik heb het nog een paar keer geprobeerd, ook na het gesprek met het meisje van de bus. Geloven wat ik het mooiste idee vind. In leven na de dood bijvoorbeeld. Het ging me maar matig af. Het lijkt eigenlijk alsof ik helemaal niet kan kiezen wat ik geloof.

3 Ooit volgde ik een college filosofie bij professor Van Woudenberg. Het ging over *beliefs*: overtuigingen van allerlei aard. Niet per se religieuze overtuigingen, maar ook politieke of maatschappelijke overtuigingen. Bijvoorbeeld de overtuiging dat het niet goed is om je kind in te enten.³ De vraag tijdens het college was: hebben deze mensen zelf gekozen voor de overtuiging dat ze hun kind niet moeten inenten?

Natuurlijk! is dan de eerste gedachte. Zeker bij zo'n belangrijke overtuiging. Je gaat er niet van uit dat iemand op een dag wakker is geworden en dacht: 'hé, ik vind inenten opeens onzin.' Nee, iemand heeft nadrukkelijk een keuze gemaakt.